

**ÜMMÎ KEMÂL BİYOĞRAFİSİNE VE
MENKİBELERİNE KATKILAR**

**CONTRIBUTIONS TO UMMÎ KEMAL
BIOGRAPHY AND HIS COURSES**

**ВКЛАД В В БИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И
ЖИЗНЕОПИСАНИЯ УММИ КЕМАЛА**

Yasin ŞEN*

ÖZ

Ümmî Kemâl, Anadolu'da uzun bir dönem oldukça etkili olmuş mutasavvıflardan birisidir. Onun yaşadığı yerlerden birisi de Bolu'dur. Ümmî Kemâl, Bolu ve çevresinde çok sevilmiş bir isimdir. Asırlardan beri yaşayan anlatılar bize bunu söylemektedir. Bu yazıda Ümmî Kemâl'in Bolu'da yeni derlenen menkıbeleri ve onunla ilgili mevki isimlerinin kaynağına yer verilmiştir. Ümmî Kemâl'le ilgili anlatılar bugün iyiden iyiye rivayetlere bürülü olarak Bolu'da yaşamaktadır. Bunların tespit edilenlerin hemen hepsine bu çalışmada yer verilmeye çalışılmıştır. Bu anlatılanların işaret ettiği bir husus vardır: Tekke geleneği ve tasavvufi düşünce bu çevrede onlar sayesinde hem de asırlar boyunca yoğun bir biçimde yaşanmıştır. Bolu ve ilçelerinde bunun izlerini takip etmemiz mümkündür. Bunlar birtakım ritüeller ve etkinlikler çerçevesinde de karşımıza çıkarlar. Ümmî Kemâl'le ilgili menkıbelerde onun kerâmetlerine özellikle atıfta bulunulduğunu görmekteyiz. Kanaatimizce halk bunları yaşatmak istemektedir. Sonuç olarak çoğu ilk defa bu yazıda değerlendirilen rivayetlerin, anlatıların ve yer isimlerinin kaynağının Ümmî Kemâl biyografisine ve onun tarihî kimliğine katkılarda bulunacağını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Ümmî Kemâl, Bolu, menkıbe, yer isimleri, ritüel.

ABSTRACT

Ummi Kemal is one of the sufis who have been very influential in Anatolia for a long time. One of the places where he lives is Bolu. Ummi Kemal is a very popular name in and around Bolu. The narratives that have been living for centu-

* Bolu Dörtdivan Çok Programlı Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. Ankara/TÜRKİYE

(sen_yasin@windowsslive.com)

ries tell us this. In this article, the source of Ummi Kemal's newly collected texts in Bolu and the names of their related positions are given. The narratives about Ummi Kemal live in Bolu today, with good and good stories. Almost all of those identified were tried to be included in this study. There is one point that these points indicate: The Tekke tradition and mystical thought have been lived intensely in this environment and through them for centuries. It is possible to follow the traces of this in Bolu and its districts. They also appear within the framework of some rituals and activities. In the texts about Ummî Kemâl, we see that her exhorts were especially referred to. In our opinion, the public wants to keep them alive. As a result, we think that the source of the narrations, narratives and place names, most of which are evaluated in this article for the first time, will contribute to the biography of Ummi Kemal and its historical identity.

Key Words: Ummi Kemal, Bolu, narrativ, place names, ritual.

Giriş

15. Yüzyıl'ın sonlarına gelindiğinde Türk Tasavvuf Edebiyatı çok önemli mensuplarını yetiştirmiş bulunuyordu. Tapduk Emre, Yûnus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Velî, Sultan Veled, Âşık Yûnus, Nesîmî, Somuncu Baba, Hacı Bayrâm-ı Velî, Akşemseddin, Bıçakçı Ömer Dede gibi hem düşünceleri hem de eserleriyle sonraki dönemlerde derin tesirler meydana getiren mutasavvıflar yaşamıştı. Bunlardan biri de Ümmî Kemâl idi.

Ümmî Kemâl, 15. Yüzyıl'da yaşamış bir mutasavvıf şairdir. O Anadolu'daki divan sahibi ilk mutasavvıf şairlerden birisi kabul edilmektedir. Hacimli sayılabilecek bir divanı ve manzum-mensur beş kadar eseri bulunmaktadır. Buna rağmen hayatı menkıbelerle örülmüş ve bu yüzden onunla ilgili kesin hükümler vermek oldukça güçleşmiştir.

Ümmî Kemâl ile ilgili kaynaklar onun Horasan'dan geldiğini ifade etmekte ve yine bunlar onun muhtelif yerlere seyahat ettiğini kaydetmektedir.

Ümmî Kemâl'in; Bolulu, Niğdeli ve Karamanlı olduğunu söyleyen araştırmacılar ve edebiyat tarihçileri bulunmaktadır. Manisa'da, kendisine atfedilen bir makamın bulunduğu bilinmektedir. Biz bu yazıda bunların üzerinde uzun uzadıya durmak niyetinde değiliz. Burada sadece işaretle yetiniyoruz. Fakat bu durum araştırmacıları onun tarihî kimliği konusunda farklı görüşlere sevk etmiştir. Birçok araştırmacı, Ümmî Kemâl'in Karaman'da öldüğünü, fakat türbesinin Niğde'de olduğunu düşünmektedir. Niğde'nin yanı sıra Karaman, Manisa, Mudurnu'da da türbesinin olduğu söylenmektedir (Güzel 2015: 405).

Görüldüğü gibi Ümmî Kemâl'in hayatı hakkındaki bilgiler oldukça karışıklık arz etmektedir. Burada dikkat edilirse ilk başta Bolu'nun ismi dahi geçmemektedir. Daha sonraki zamanlarda Ümmî Kemâl'in yaşadığı yerlere Bolu da dâhil edilecektir. Bu bilgiler arasında sağlıklı bir eleme yapmak zaruri durumdur. Fakat bu husus bu yazının sınırlarını aşmakta ve üzerinde ayrıca durulmayı hak etmektedir.

Biz bu makalede onun 15. Yüzyıl'da yaşadığı yerlerden biri olan Bolu'nun Dörtdivan çevresi ile yine Bolu merkeze bağlı Işıklar (Tekkeköy)'da yaptığımız derlemeleri ve yaptığımız araştırmaları değerlendirdik.

Böyle bir çalışmanın ortaya çıkış sebeplerinden birisi onun yaşadığı muhite netlik kazandıran araştırmalara katkıda bulunmak, özellikle alan araştırmalarının da desteğiyle bu mevzudaki kanaatlerimizi paylaşmak ve Ümmî Kemâl'le ilgili yeni derlenen menkıbeleri tespit etmektir.

1. Ümmî Kemâl'in Hayatı ve Eserleri

1. 1. Ümmî Kemâl'in Hayatı

Ümmî Kemâl, Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde Anadolu'da yaşamış bir mutasavvıftır. Onun daha önceki Osmanlı hükümdarları döneminde Anadolu'da olup olmadığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Gelibolulu Âlî onu Kühü'l-Ahbar'ın tezkire kısmında Sultan II. Murad devri şairlerinden biri olarak göstermektedir (İsen, 1994: 121). Dolayısıyla onun Sultan II. Murad döneminde Anadolu'ya geldiği tahmin edilebilir. Anne-babasının kim olduğu ve doğum tarihi bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda kendisinin 1375 senesinde doğduğu kayıtlıdır. İsmail Ünver Ümmî Kemâl'le ilgili bir bildirisinde onun divanında Ubeydullah Hamid (ö. 1412)'e intisabından söz etmesinden hareketle bu intisabın olabilmesi için mutasavvıfın yirmi yaşlarında olması gerektiğini ve buradan yola çıkılırsa 1385-1395 yılları arasında doğmuş olabileceğini söylemektedir (Ünver, 1987: 21). Bütün bunlardan sonra kesin bir tarih verilemese de Ümmî Kemâl'in 14. Yüzyıl'ın son çeyreğinde doğduğu anlaşılmaktadır. Ümmî Kemâl'in uzun bir ömür sürdüğü bu bilgilerden hareketle söylenebilir. Doğum yeri konusundaki bilgiler ise oldukça karışıktır. Onun Horasan, Karaman, Niğde'de doğduğunu söyleyen araştırmacılar ve kaynaklar vardır. Menâkıbnâme'ye göre Anadolu'ya Horasan'dan gelmiştir.

Hayati Yavuzer, mutasavvıfın bulunduğu ve doğduğu şehirler hakkında bazı önemli tespitler de bulunur. Müminzâde'nin,

Karaman ülkesinde neş'eti Larende'den oldı

Seyâhat eyleyüp geşt eylemişdi 'arz-ı İrân'ı

beytinden hareketle şöyle der: "Biyografik Osmanlı kaynaklarında Karamanlı olarak anılması, Divanı'nda Mevlâna, Sultan Veled, 'Âşık Paşa, Gülşehrî gibi Orta Anadolu mutasavvıflarından söz etmesi ve Şeyh Hâmid'le olan ilişkisi, şâirin hayatının bir bölümünün Larende, Konya, Aksaray, Kayseri ve Niğde'de geçmiş olabileceğini, hatta bir süre Bursa'da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir." (Yavuzer, 2013: 19).

Menâkıbının Ümmî Kemâl'den "Horasanlı" diye söz etmesine rağmen Yavuzer, mutasavvıfın "Karaman (Larende)"da doğduğu ve ilk yıllarını burada geçirdiğini söylemektedir.

Ümmî Kemâl'in gerçek adı İsmail'dir. Türbe içinde yer alan bilgilerden onun Pir Muhammed Bahâeddin'in veya Sûfi Sultan (Şeyh Ali Erdebili)'in halifelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Onun, Sûfi Sultan tarafından Anadolu'ya gönderilen velilerden olduğu yine menâkıbnâmedeki kayıtlar arasındadır. Osmanlı Müel-

lifleri'ne göre Hayreddin Tokadî'nin müşidi Cemâl-i Halvetî ile pirdaşdır (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 152-153). Derviş Ahmed'in Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de kaydettiğine göre ise Anadolu'ya Horasan'dan gelmiş, burada irşat vazifesiyle görevlendirilmiştir (Sarıççek, 2016: 301). Anadolu'ya gelen Ümmî Kemâl önce Niğde dolaylarına yerleşmiş, ardından Bolu'nun bugün Tekkeköy veya Işıklar diye anılan mevkiine yerleşmiştir. Burada Aladağ ve Bozarmut Yaylası dolaylarında yaşadığı anlaşılmaktadır. Halifesi Sarı Müderris'in divanında buralarla ilgili yer alan şiirler bizce onun Bolu'da yaşadığı hakkındaki yorum ve tereddütleri artık kesin bir bilgi hâline getirmektedir.

Kemâl Ümmî, burada şehirden uzak münzevi bir hayat yaşamış, mümkün olduğunca vaktini Tekkeköy'de, Aladağlar'da ve Bozarmut Dağları'nda geçirmiştir. Buna göre kendisi şehirden lezzet almayan, dağların doruklarında gezen, efkarını yüksek yerlerde dağıtan bir meşrebe sahiptir. Onun bölgede bulunan yabancı ağaçları da aşladığı halk arasında hâlâ söylenegedir. Menâkıb-ı Kemâl Ümmî'de yer alan şu mısralar da bunu doğrulamaktadır:

*Gezerdi tagı şehre gelmez idi
Şehirden lezzet aslâ almaz idi*

*Nazar-gâhı Alatağ olmuş idi
O derd-i 'ışkı anda bulmuş idi*

*Yiri olmuş idi kûh u bey[âb]ân
Yüzün görmege müştâk idi insân*

*Bozarmud tagların itmîşti me'vâ
Açup ol yirleri eylerdi ihyâ*

*Amun deştîlerini aşlar idi
Döner bir yire girü başlar idi*

*Kerâmet nûrın anda saçmışıdı
Anı görsen ne yerler açmışıdı (Sarıççek, 2016: 300)*

Deştî, yabancı ağaç demektir. Bu mısralara göre Ümmî Kemâl, keramet nuru, burada bir memleket açmak için kullanmış bir kimsedir. Anlaşıldığı kadarıyla o bu bölgeye yerleştiğinde burada herhangi bir yerleşim yeri yoktu. "Açmak" kelimesi kulanıldığına göre Ümmî Kemâl bu mevkiyi yaşanabilir bir hâle getirmiş ve buralardaki ağaçları aşlayarak insanların ve hayvanların buralardan istifade etmesine çalışmıştır.

Ümmî Kemâl'in Dağıstan, İran, Azerbaycan, Özbekistan gibi ülkelerle de bir ilgisinin olduğu çeşitli kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır. Türbesinde, dinî ve tasavvufî bir ortamda büyüdüğü; Dağıstan, Azerbaycan, Tataristan, Özbekistan, Türkiye ve Arap ülkelerinin muhtelif yerlerinde bulunduğu kayıtlıdır. Bu kayıt büyük bir ihtimalle Fuat Köprülü'nin Divan Edebiyatı Antolojisi'nde (Köprülü, 2006: 72) yer alan satırlara ve yukarıda bahsi geçen makalesine dayanmaktadır.

Yine türbesindeki başka bir kayda göre Ümmî Kemâl, Dağıstan'da şimdilerde Baytogay Köyü diye bilinen yerde Keski adıyla Kounkala denilen eski bir Kumuk köyünde dünyaya gelmiştir. Yalnız bu kayıtla ilgili herhangi bir kaynak belirtilmemiştir. Buna göre ilk tahsilini doğduğu yerde tamamlayan Ümmî Kemâl, daha sonra Şirvan'a gitmiş, buradaki tahsil hayatından sonra Osmanlı ülkesine gelmiştir. Yine Ümmî Kemâl'in Oğuz boyundan olduğu ifade edilmektedir. Türbede yer alan "Seyyid" ifadesinden onun Hz. Peygamber soyundan gelmiş bir eren olarak kabul edildiği söylenebilir. Bir başka görüşe göre Ümmî Kemâl hayatının büyük bir kısmını Erdebil'de geçirmiş, daha sonra Bolu'nun Tekkeköy/Işıklar Köyü'ne gelerek burada yaşamıştır. Ümmî Kemâl'in buraya, nispeten kalabalık bir grupla geldiği söylenmekte ve Osmanlı devirlerinde köyde bir tekkenin olduğu ifade edilmektedir. Bu son ifadeye köyün ismini de dikkate alarak katıldığımızı söyleyebiliriz.

Ayvansarâyî'nin (Ekinci, 2017: 162) ve Bursalı Mehmed Tahir'in belirttiğine göre Ümmî Kemâl, "şefkat" kelimesinin delalet ettiği H. 880/M. 1475 senesinde burada vefat etmiş ve yine buraya defnedilmiştir. Bolu şer'iyye sicillerinde yapılan araştırmalar neticesinde de böyle bir kayda ulaşılmıştır.

Bu sicillerde yapılan araştırmalar onun soyunun burada devam ettiğini göstermektedir. Hatta devlet, onun soyundan gelenlere bazı vergi muafiyetleri tanımıştır. Ümmî Kemâl'in soyu Bolu'nun Gerede ve Dörtdivan ilçelerinde devam etmektedir. Kendisinin Dörtdivan'a bağlı Çalköy'de bir süre yaşadığı da bilinmektedir. Zira burada ablası Şih Şehriban'a ait bir türbe yer almaktadır. Bu bile onun en azında Gerede ve Işıklar Köyü (Tekkeköy) arasında kalan mevkide çeşitli zamanlarda bulunduğunu göstermektedir. Buna göre Ümmî Kemâl'in soyu bugün Bolu merkeze bağlı Tekkeköy, Dörtdivan ve Gerede dolaylarında devam etmektedir.

Ümmî Kemâl geçimini çobanlık yaparak, özellikle küçükbaş hayvanlarla ve çiftçilik yaparak temin etmiştir. Kendisine ait bazı arazilerin olduğu şifâhî olarak ifade edilmektedir. Menâkıb'da bununla ilgili kayıtlara rastlamaktayız.

*Meger ol dem koyun güderdi sultân
Hulûs-ı kalbile olmuşdı çübân*

*Koyunları öne katup yürüdi
Beyâbâna düşüp taga yürüdi*

*Koyun âvâzı ana hoş gelürdi
Niçe rûhânî cân lezzet alurdu (Sarıçiçek, 2016: 338)*

Türbesinde yer alan başka bir kayıta onun Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Mehmed devrinde yaşadığı, Fatih Sultan Mehmed'in babası II. Murad'ın Bolu sancak beyi olarak vazife yaptığı zamanlarda onu ziyaret ettiği bilgisi vardır.

Kemâl Ümmî'nin halifesi Sarı Müderris Sinan Efendi'nin bir şiirindeki başlıktan onun ne zaman vefat ettiğini yaklaşık olarak tahmin edebiliyoruz. Buna göre bu şiirin başlığı şöyledir: "Hâze'l-beyt-i fi vakt-i vefâtihi ve minhâ fi-vasıyyet-i rabî'in ba'dehû sülûsete eyyâm." Başlığın tercümesi şöyledir: "Bu beyit bahardan

üç gün sonra şeyhin vasiyetinde ve vefat vaktindeyken yazıldı” (Sessiz, 2014: 189). Bu ifadelerden Kemâl Ümmî'nin baharda ve yaşlılığın getirdiği hastalıklar sebebiyle vefat ettiğini ve vefat etmeden önce de bir vasiyette bulunduğunu anlıyoruz. Sarı Müderris'in mersiye türündeki bu şiiri onun, hem Ümmî Kemâl'e duyduğu muhabbeti, hasreti ve vefatıyla duyduğu hüznü dile getirmekte hem de şeyhinin hayatı ve vefatı hakkında bazı küçük bilgiler ihtiva etmektedir. Bu sebeple bu mersiyeyi aşağıya kaydediyoruz:

*Şeyh var iken kış günleri vakt-i bahâr idi bana
Ol şeyhsuzun yaz günleri fasl-ı şitâ oldı bana*

*Vardım anun yaylasına saldım nazar sahrâsına
Ol gün çiçekler yas tutub vâ fûrkatâ derler bana*

*Şeyh yolunun bülbülleri zârî kluban her biri
Ol şeyh için yas okuyub yâ hasretâ derler bana*

*Vardım anun türbesine verdim selâm ravzasına
Dostdan haber virür iken n'olmuş haber vermez bana*

*Dedi namâzın kılmadın kılmaklığa kasd kılmadın
Kanı karındaşlık hakkı deyübüni küsmüş bana*

*Didim dirisin diriye kılmak namâz şer'î degil
Diri namâzın kılmaga fetvâ neden geldi bana*

*Ümmî Kemâl gitmiş deyü aglar anınçün ay ve gün
Ben nicesi aglamayam andan toğardı gün bana* (Sessiz, 2014: 189-190)

Menâkıb'da ve Sarı Müderris'in divanında kendisinin “kocacuk” olduğundan bahsedilir. Dolayısıyla onun uzun bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır. O halde vefatı da normal bir şekilde ve yaşlılığın getirdiği bir hastalık neticesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Fakat Kühü'l-Ahbâr ve Latifi Tezkiresi (Canım 2000: 470-471), Şeyh Şücâ Menâkıbı (Say, 2010: 121-127) gibi diğer bazı kaynaklarda onun ölümüyle ilgili farklı anekdotlar nakledilmektedir. Biz bunların üzerinde bu yazıda uzun uzadıya durmak istemiyoruz. Ancak söz konusu kaynaklarda onun genel olarak idam edildiği üzerinde durulmaktadır. Burada bir karışıklığın meydana geldiği ve başka Kamâl isimli bir mutasavvıfın başına gelen bir hadisenin Ümmî Kemâl'in başına gelmiş gibi değerlendirildiği söylenebilir. Sarı Müderris Sinan Efendi'nin mersiyesi de göstermektedir ki Ümmî Kemâl, yaşlılığın getirdiği hastalık veya hastalıklar neticesinde vefat etmiştir. Aksi ve idam gibi olağanüstü bir durum olsaydı herhalde dervişi Sinan Efendi buna mersiyesinde işaret ederdi.

Ümmî Kemâl'in ailesi hakkındaki en sağlam bilgiler menâkıbında kayıtlıdır. Bu kaynak, daha çok Ümmî Kemâl'in soyundan gelenler için kullanılabilir. Şimdi ki bilgilerimize göre Ümmî Kemâl'in Şih Şeriban adında bir ablası vardır. Şih

Şehriban'ın bugün Bolu'nun Dörtdivan ilçesine bağlı Çalköy'de bir türbesi vardır. Ümmî Kemâl'in ayrıca üç oğlu vardır. İsimleri bilinen oğulları Sinan ve Cemal'dir. Sinan, medrese tahsili görmüş, âlim biridir. Cemal ise meczuptur.

1. 2. Ümmî Kemâl'in Eserleri

Ümmî Kemâl yazılı eserler bırakmış 15. Yüzyıl sûfilerindedir. İkişi men-sur, üçü manzum (mesnevî nazım şekliyle), biri de divan olmak üzere altı eseri tespit edilebilmiştir. Eserleri genel olarak dinî-tasavvufî mahiyette ve didaktik olarak kaleme alınmışlardır. Bu eserlerde Kemâl Ümmî'nin dinî-tasavvufî konulara derin bir vukufiyetinin bulunduğu görülmektedir. Eserlerin mahiyeti incelendiğinde medrese tahsili gördüğü, en azından tekke çevrelerinde iyi bir eğitimin geçtiği anlaşılmaktadır. Bu eserlerde en çok dikkat çeken husus onun ayet ve hadislere yaptığı göndermeler ve bazı İranlı şairlerin isimlerini yazdıklarında bizzat zikretmesidir. Divanında münacaat ve tevhitlerdeki âyetleri tespit eden bir tez onun bu konuda ne kadar zengin bir birikime sahip olduğunu göstermiştir (Yanpınar, 1993).

Ahlak Risalesi

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde 178 numara ile kayıtlı mecmuada 111b-128b arasında kayıtlıdır. Ahlak Risalesi, Nuşirevan'ın veziri Büzürümihir'in hükümdara yönelik nasihatlerini içermektedir (Aktan, 2006: 96).

Risâle-i İman

Namaz konusunda yazılmış bir risaledir. Namazı huşu içinde ve vecd ile kılmanın önemi üzerinde çokça durulmaktadır. Eserde bazı hadislere de yer verilmektedir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde 178 numara ile kayıtlı mecmuada 102a-111a arasında bulunmaktadır (Yavuzer, 2008: 59).

Kırk Armağan

Dinî-Tasavvufî mahiyette yazılmış iki yüz beyitlik didaktik bir mesnevidir. Aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Ölüm anında insanın ahirete kırk armağan götürmesi konu edinilmiştir. Eser, Hz. Peygamber'in ölüm konusunda söylediği bir hadisin nazma çekilip kaleme alınmasıyla oluşmuştur. Abdulkadir Karahan, eserin kırk hadis tercümesi olduğunu söylemektedir (1954: 146-149). Hayati Yavuzer ve İsmail Ünver (2002: 230), bu görüşün aleyhindedir. Eserin konusu kısaca şöyledir:

“Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek ölmek istediğini, çabuk ölmesi için kendisine dua etmesini ister. Peygamber de kendisine, ölümün -Tanrı'dan başka herkes için- mutlaka geleceğini, ancak ona hazırlıklı olması gerektiğini söyler. Bu hazırlıkların her birisi birer armağan olarak ifade edilir. Armağanlar 10 menzilde takdim edileceklerdir. Her menzile 4 armağan gerekir. Armağanlar maddi şeyler olmayıp, dini-tasavvufî bir kısım kavramların bir insan tarafından meziyet olarak benimsenmesi, onlarla donanmış olarak ölüme hazırlık yapmasıdır.” (Yavuzer, 1997: 43).

Eser, muhtelif divan yazmalarında yer almaktadır. Kırk Armağan üzerine Hayati Yavuzer'in bir bildirisi vardır (Yavuzer: 1998).

Hikâye-i Hazire-i Kuds

Enes b. Mâlik tarafından rivayet edilen bir hadisin nazma çekilmesiyle oluşmuş bir eserdir. Burada âhret âleminde cennet ve cehennem halkı ayrıldıktan

sonra velilerin Hazire-i Kuds denilen yere yerleştirilecekleri anlatılır. 139 beyitten oluşmaktadır. Aruz ölçüsüyle yazılmıştır (Yavuzer, 2008: 64 vd.).

Risale-i Vefat

Doksan bir beyitlik bir eserdir. Aruzun “Mefâ’îlün/mefâ’îlün/ fe’ûlün” kalıbıyla yazılan bu eser Bilal Aktan tarafından bir inceleme ile birlikte yayınlanmıştır. (Aktan, 1996: 95-107). Eserin tek yazması bilinmektedir. Eser Bilal Aktan’ın tespiti göre Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 71/2’de (20b-23a) kayıtlıdır. Kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Dünyanın gelip geçiciliği, eşyanın süsüne aldanma, mal ve para biriktirme, ölümün gelip çatması ve insanlar üzerinde bıraktığı etkiler, ölünün namazının kılınışı, kabre götürülüşü, ölümün dehşeti, hesap meleklerinin gelişi, amellerin mizana vurulması, âhiretteki sorgu-sual, namaz kılmanın ve yalan söylememenin önemi gibi konular oldukça sade bir dille işlenmiştir.

Divan

Ümmî Kemâl Divanı, onun tasavvufi şiirlerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Divan, onun dünya ve tasavvuf görüşünü en iyi ortaya koyan eseridir. Divanın birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Hayati Yavuzer, en son olarak Kemâl Ümmî Divanı’nın kırk iki adet nüshasını tespit etmiştir. Aynı zamanda muhtelif mecmualarda da şiirlerine rastlanmaktadır. Örneğin Câmi’un-Nezâ’ir ve Câmiu’l-Meânî gibi mecmularda mutasavvıfın çok sayıda şiiri yer almaktadır (Ünver, 2002: 230). Bu durum, Ümmî Kemâl şiirlerinin uzun zamanlar boyunca sevilerek okunduğunu göstermektedir.

Divandaki şiirleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birinci grup şiirleri; tevhid, naat, münacaatlar oluşturmaktadır. Bunlarda Arapça ve Farsça kelimeler daha yoğun kullanılmıştır. İkinci grup şiirlerini ise yaratıcıya kavuşmayı esas alan eserler oluşturmaktadır. Bunlarda Türkçe kelime ağırlıklı, sade bir söyleyiş dikkat çekmektedir (Ünver, 2002: 229).

Hayati Yavuzer’in söylediği gibi divanı, Ümmî Kemâl’in dünya ve tasavvuf görüşünü en iyi yansıtan eseridir. Bir şiiri dışında diğer bütün şiirleri aruzla yazılmıştır. Şiirleri ağırlıklı olarak nazım şekli açısından gazel, nazım türü açısından ilahi türündedir. Bu divanda mesnevi, kaside, gazel, murabba, terci’-i bend, kıt’a, tuyug nazım şekilleri kullanılmıştır. Divandaki kasideler “tevhid, münacaat, na’t, medhiye, mersiye, bahâr-nâme, hazan-nâme ve nasihat-nâme” türünde yazılmışlardır. Divanda Eski Anadolu Türkçesinin özellikleri bariz bir şekilde fark edilmektedir. Kemâl Ümmî’nin sade, samimi, yapmacıktan uzak, Yunus Emre’nin Türkçesini andıran bil dili vardır (Yavuzer, 1997: 679). Eser, Hayati Yavuzer (Yavuzer, 1997) ve Ramazan Sarıççek (Sarıççek, 1997) tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Sefa Balbaba (Balbaba, 2009), Ahmet Yanpınar (Yanpınar 1993) ve Dursun Öztürk (Öztürk, 1991) tarafından da divan üzerine birer yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Divandaki beyit sayısı üç binden fazladır. Ümmî Kemâl’in şiirlerinde işlediği konuların bazıları şöyle sıralanabilir: Allah’ın varlığı ve birliği, Allah’a yakarış, Hz. Peygamber sevgisi, dünyanın gelip geçiciliği ve vefasızlığı, dervişlerin halleri, iyi ahlak, iyi davranışlara yönelik nasihatler...

Türk Tasavvuf Edebiyatı Tarihi içerisinde önemi, tesirleri tam olarak anlaşılabilmiş mutasavvıflardan biri olan Ümmî Kemâl'in en önemli eseri olan divanı hakkında Hayati Yavuzer'in şu tespitleri bizce çok yerindedir: "Üslup bakımından Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvıf şairleri arasında telkin, estetik ve söyleyiş güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Üslubuna özlü ve nükteli bir anlatım, hikemî bir eda hakimdir. Fikir ve duygu ile beraber ahenk bakımından da olgun mısraları vardır. Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğmuş ve millileşmiş bir terminolojidir." (Yavuzer, 1997: 680).

2. Ümmî Kemâl Biyografine ve Menkubelerine Katkılar

2018 yılının Eylül ayından beri Bolu'nun Dörtdivan, Gerece ilçeleriyle yine Bolu'ya bağlı Tekkeköy/Işıklar'da Ümmî Kemâl hakkında bazı derlemeler yaptık. Bunlarda onun hayatıyla ilgili yeni bilgi olarak kabul edebileceğimiz bazı malzemeler de vardır. Bunları bu yazıda üç başlık altında değerlendirmek istiyoruz.

2. 1. Ümmî Kemâl'in Bolu'da Yaşadığı Yerler

2. 1. 1. Ümmî Kemâl'in Dörtdivan'a Yerleşmesi

Ümmî Kemâl'le ilgili halk arasında anlatılan dikkat çeken bir rivayet onun Bolu'da ilk yerleştiği yerle ilgilidir. Rivayete göre Ümmî Kemâl, ilk önce Dörtdivan'a yerleşmiştir. Ancak buranın ahalisi onu istememiştir. Ümmî Kemâl de buradan kalkmış ve giderken "Bir kuşburnu çalısına muhtaç olabilirsiniz!" demiş. Dörtdivan ve çevresinde sık ağaçların bulunmayışı, ağaçlık alanların Çalköy'ü geçince birdenbire başlaması bu rivayete dayandırılmaktadır. Daha sonra Ümmî Kemâl Yağbaşlar köyüne gelmiş. Burada bugün Ayvadibi Şifalı Suyu'nun olduğu mevki de yerleşmiş. Fakat onu burada da istememişler. Çadırını taşlamışlar. Bu sebepten Dörtdivan'da "Yağbaşlar / Türbeyi taşlar!" diye bir söz vardır.¹

2. 1. 2. Ümmî Kemâl Ağılı

Tekkeköy ve Bolu arasında bulunan, Tekkeköy'e birkaç km uzaklıkta ve köyle Fakılar Yaylası arasında bir mevkide taş yığınları bulunmaktadır. Bu yığınların etrafında önceden ağıl olarak kullanıldığı anlaşılan ve taşlarla çevrili bir alan vardır. Burası Tekkeköylüler arasında "Ümmî Kemâl Ağılı" olarak bilinmektedir. Yerinde yaptığımız incelemelerde define arayıcılarının burada kaçak kazı yaptıkları görülmüştür. Özellikle evin olduğunun söylendiği yer çok dikkat çekicidir. Burası büyük bir oda kadar yerdir ve önceden ev olarak kullanılmış olması çok muhtemeldir. Bu bilgileri kendisinden aldığımız Tekkeköylü Hamza Güler² şöyle ilginç bir hadise nakletmiştir: Ümmî Kemâl Ağılı'nın olduğu yere 2016 senesinde askeriye tatbikat için geliyor. Buraya çadırlar kuruluyor. Çavuşlardan biri Hamza Güler'e kendisine yaşlılardan o bölgeyle ilgili bir şeyler söylenip söylenmediğini soruyor. O da hiçbir şey nakledilmediğini ifade ediyor. Çavuş, o mevkinin tamamen mezarlık olduğunu beyan ediyor. Bu bilgi askerin kendisine nereden ulaştı, kaynak nedir

¹ Fatma Özer, (d. ?,) Dörtdivan Kadılar Mahallesi'nde ikamet etmekte. Evhanımı. Bu bilgiler kendisinden 13 Nisan 2020 tarihinde alınmıştır.

² Hamza Güler, (d. 1958), Tekkeköylü, hayvancılıkla iştiğal ediyor. Bu bilgiler kendisinden 15 Mayıs 2020 tarihinde Bolu'da bulunan Fakılar Yaylası'nda derlenmiştir.

bilinmiyor. Tekkeköy gibi en az altı asırlık bir geçmişi olan bir köy düşünülürken de bunun mümkün olduğu söylenebilir.

2. 2. 3. Ümmî Kemâl Kayası

Tekkeköy’de yaptığımız araştırmalarda Tekkeköy sâkinleri, Tekkeköy’e bir saat uzaklıkta, Bolu merkez taraflarında Ümmî Kemâl Kayası adıyla bilinen bir kayanın ve burada bir zamanlar çıkan bir suyun varlığından söz ettiler. Anlatıldığına göre Ümmî Kemâl güttüğü hayvanları genelde bu mevkiye getirmiş. Bir gün namaz kılmak istemiş, ancak abdest alacak su yok bulamamış. Yakınında bir kaya varmış. Bu büyük bir kaya imiş. Büyüklüğü bir bina kadar varmış. Rivâyete göre bu kayaya Ümmî Kemâl elindeki asa ile sert bir şekilde vurmuş. Bu kocaman kayanın ortasında su akmaya başlamış. Tekkeköy sakinlerinden ve emekli inşaat işçisi Cemal Uslu (d. 1945) bu suyun kendi çocukluk zamanlarında damlayarak kayanın içerisinde oyuk veya kuyu gibi bir yer açtığını ifade etmişti. Yine halk arasında anlatıldığına göre zamanın birinde burada birkaç kişi içki içmiş ve rivayet edildiğine göre bu su oradan bu sebeple kaybolmuş.³

2. 2. Ümmî Kemâl’le İlgili Yeni Menkıbeler

2. 2. 1 Mübarek Hayvan Beni De Yordun!

Ümmî Kemâl’le ilgili bazı hoş anekdotlar vardır. Bunlardan birisi şöyledir: Ümmî Kemâl’in koyunlarından birisi Sarıalan Yaylası’na kadar kendisinden kaçmış. Hayvanın peşinde Ümmî Kemâl saatlerce yol gitmiş. Nihayet hayvanı Sarıalan Yaylası’nda yakalamış. Yakalayınca “Mübarek hayvan beni de yordun, kendini de yordun!” demiş. Hayvanı kuşağına bağlamış ve köye getirmiş. Bu menkıbeyi nakledenler⁴ bunu onun hoşgörüsüne örnek olarak zikretmişlerdir.

2. 2. 2. Padişaha ve Askere Verilen Ziyafet

Bir padişah Bolu önlerinde bir savaşa tutuşur. Bolu ve civarında bir süre kalan padişah bu arada Ümmî Kemâl’in şöhretini duyar. Onunla görüşmek ister. Çünkü padişahın vücudunda bazı çibanlar çıkmıştır ve Ümmî Kemâl’in nefesinin hastalara şifa olduğunu duymuştur. Padişah, gönderdiği askerleri vasıtasıyla Ümmî Kemâl’i çağırır. Ümmî Kemâl, “Hasta mı doktorun ayağına gider, doktor mu?” anlamında bir karşılık verir. Fakat yine de davete icabet eder. Gelen askerlerle yola koyulan Ümmî Kemâl, Yeniçağa Gölü’nün kenarında namaz kılar. Askerler arka tarafında durup onu beklerler. Ümmî Kemâl seccadesini suyun üzerine serer.⁵ Bunun üzerine onun sıradan bir insan olmadığını anlayan askerler alelacele müsaade isterler ve ordugâha doğru yola çıkarlar. Padişaha durumu bildirirler ve padişahın

³ Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy’de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemal Uslu (d. 1945) ve Kemâl Erdemir (d. 1946)’den derlenmiştir.

⁴ Bu rivayet 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy’de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemal Uslu (d. 1945) ve Kemâl Erdemir (d. 1946)’dan derlenmiştir.

⁵ “Suya seccade salmak” deyimini ayrıca bir keramet motifidir ve özellikle menkıbelerde karşımıza çıkar. Sarı Saltuk hakkında söylenen “Kerâmet gösterip suya seccade salmışsın / Rumelini dest-i takvâ ile almışsın” mısraları da bunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Kazak Türkleri arasında Dede Korkut hakkında derlenen efsanelerde de bu motife rastlamak mümkündür. Buna göre ölümden uzun yıllar kaçan Dede Korkut, ölüme meydan okumak üzere seccadesini Sırderya nehrinin üzerine serer. Bu şekilde ölümden uzun yıllar kaçmayı başarır. Fakat neticede ölümün karşısında yenik düşer ve bir gün vefat eder (Bayat, 2020: 91-93).

kendisi de kalkıp Ümmî Kemâl'in ziyarete karar verir. Bu arada yanındaki askerleri yedirip içirebilecek mi, diye kendisine haber gönderilir. Ümmî Kemâl, Tekkeköy ve ahalisi hep beraber padişah ve askerlerini beklerler.

Sonunda padişah, askeriyle beraber Tekkeköy'e gelir. Bu arada meşhur, canlı askerin tabuta yatıp cenaze namazının kılınması hadisesi yaşanır. Padişah, Ümmî Kemâl'i imtihan etmek ister ve askerlerden birisini canlı olarak tabuta koyar. Ümmî Kemâl'e "Yoldan gelirken askerlerimizden biri vefat etti. Namazını kılmak gerek!" derler. O da "Diri niyetine mi kılalım, ölü niyetine mi?" diye sorar. Padişah "Hiç diri adamın cenazesi kılınır mı! Ölü niyetine kılalım." der. Ölü niyetine kılınan cenaze namazından sonra tabutu açarlar. Bir de bakarlar ki asker ölmüş. Bu askerin mezarı ve üzerine yapılan türbe, Tekkeköy'de Ümmî Kemâl türbesi yakınındadır.

Yine bu köyde derlediğimiz bilgilerde bu mezarın Ümmî Kemâl'in dervişlerinden veya yardımcılarından birisine ait olduğu zikredilmektedir. Bu askerin mezarı köylülere göre türbenin arka tarafına düşen köy mezarlığında yer almaktadır. Bu ifadelerden köy mezarlığının da epey eski olduğu anlaşılmaktadır. Askere ait olduğu söylenen yerdeki türbede ve bugün imam-hatip lojmanı olarak kullanılan binanın bulunduğu arsada bir mezarlığın olduğu, Ümmî Kemâl'in anne babasının mezarlarının da burada olduğu, köye yapılan orman işletmesi binasının (bugün köy odası olarak kullanılmaktadır) yapımı sırasında bunların kaybolduğu nakledilmektedir.

Askerin vefatıyla ilgili bu rivayet Ümmî Kemâl menkıbelerinin halk arasında en bilinenidir. Bu askerin Ümmî Kemâl türbesinin yanı başındaki türbesinin bir alemi bulunmaktadır. İçeri girildiğinde sağ tarafta askerin mezarının olduğu küçük bir oda vardır. Türbenin girişinde bahsi geçen menkıbe nakledildikten sonra "Burada yatanın asker olduğu bilinmektedir." diye bir kayıt bulunmaktadır. Askerin kimliğiyle ilgili başkaca bir şey bilinmemektedir.

Bu asker menâkıbının devamı şöyledir:

Yemekten önce padişah askerlerine "Canınızın istediğini dileyin!" der. Bu arada Ümmî Kemâl, Tekkeköylülere "Padişah geldiğinde eğer para dağıtırsa sakın almayın!" der. Fakat padişah geldiğinde çocuklar başta olmak üzere köy halkı onun dağıttığı akçelere üşüşür. Ümmî Kemâl, bundan incinir. Bu arada bir kerameti zahir olur. Bir kazana koyduğu dört adet pirinçle koca orduyu ve köylüyü doyurur. Bir başka rivayete göre Ümmî Kemâl elini kazana attığında gelenler her ne yemek isterse askerlere ondan vermiştir. Pilav isteyene pilav, hoşaf isteyen hoşaf, et yemeği isteyene et yemeği... Askerlerden biri gönlünden "Ben senin kızını istiyorum." diye geçirmiş. Ümmî Kemâl'e bu malûm olmuş. O da "O senin istediğin bende yok. Sen yemek iste!" diye karşılık vermiş.

Bu arada sıra padişahın tedavi olmasına gelmiştir. Ümmî Kemâl'in duasıyla padişahın vücudunda çıkan yaralar iyileşir. Ümmî Kemâl bir tane yarayı bırakır. Padişah "Neden onu da iyileştirmediniz?" diye sorar. O da "Padişahım, o bir tanesi kalsın. El verir ki, onun sayesinde halkın, dertlilerin derdini daha iyi anlarsınız." diye karşılık verir.

Padişah gittikten sonra köylü maddi sıkıntıya düşer. Ümmî Kemâl köylülere “Eğer dağıtılan akçeleri almasaydınız ben size ambarınızın dibini göstermeyecektim.” der.

Bu menkıbenin başka bir şekli de şöyledir: Sultan Murad Bolu’da şehzadeyken, Ümmî Kemâl’e misafir olur. Vakit geç olduğu ve Ümmî Kemâl de hiçbir hazırlık yapmadığı halde şehzade, kendisinden askerlerini doyurmasını ister. Ümmî Kemâl, köylülerden bir kazan, bir saç ayağı ve bir de mum ister. Saç ayağının ortasına mum konur. Sacın üzerine kazan yerleştirilir. Ümmî Kemâl, eline kepeyi alır ve askerlere ne yemek istediklerini sorar. Kepeyi eline alıp kazana daldıran Ümmî Kemâl, istenilen yemekleri kepeçeler dolusu olarak askere dağıtır. Rivayete göre bu kerametinden ötürü hayret eden Şehzade Murad, bundan sonra tam bir teslimiyetle Ümmî Kemâl’e inanmıştır.⁶

2. 2. 3. Kâbe’den Kılınan Namazlar

Anadolu erenlerinin namazlarını Kabe’de kılma hususu menkıbelere zaman zaman konu olur. Buna göre Ümmî Kemâl’in sabah namazlarını Kâbe’de, öğle namazlarını Dörtdivan’da kıldığı söylenmektedir. Yine rivayete göre Ümmî Kemâl cuma namazlarını da Kâbe’de kılarmış. Anlatıldığına göre onun cuma namazlarına gelmeyişi halkın dikkati çekmiş. “Ümmî Kemâl neden Cuma namazına gelmiyor?” diye bir söz halk arasında şâyi olmuş. Bir gün adamın biri onu tekkesinde izlemiş. Ümmî Kemâl’in namaza on dakika kala tayy-i mekanla köyden Kâbe’ye intikal ettiğini korku ve hayranlıkla fark etmiş. Bundan sonra onun namazlarını Kâbe’de kıldığına inanılmış.⁷

Dörtdivan ve Tekkeköy’de Ümmî Kemâl’in namazlarını Kabe’de kıldığına dair çok kuvvetli bir inanış ve nakiller vardır. Bunlardan birinde hacca gidenlerin onu Kabe’de müşahede etmeleridir. Anlatıldığına göre Tekkeköy’de hacca giden insanlar nihayet uzun yolculuklardan sonra köylerine dönerler. Bu arada köylüler hacıları karşılar, onlara hoş geldine giderler. Hacdan gelen bu hacılar “Niye Ümmî Kemâl’e de hoş geldine gitmiyorsunuz? O da haccaydaydı!” derler. Halbuki Ümmî Kemâl onlar hac yolculuğunda iken köyündedir. Köy sakinlerinden Celal Uslu (d. 1945-Emekli), hacca gittiği bir zaman Kabe taşlarının türbenin taşlarıyla benzerliğini hayretle müşahade ettiğini ifade etmektedir. Halk, Kabe’de kullanılan taşlarla türbede kullanılan taşların aynı olduğuna inanmaktadır.

Bugün türbesinin yanında bulunan caminin yerine burada eskiden başka bir cami varmış. Muhtemelen bu cami, eskiden tekke olarak kullanılan yapıydı. Rivayete göre Ümmî Kemâl bu caminin yapılışında çalışmış, taşların getirilmesinde hizmet etmiştir.

Menâkıb’da Ümmî Kemâl’in oğlu Sinan Beg’in anlatıldığı kısımda onun Kâbe’de namaz kıldığı hususu da anlatılmaktadır.

⁶ Bu rivayetler Kemal Köse (D. 1948, Dörtdivan merkezde ikamet etmekte. Çiftçilik ve hayvancılıkla iştigal ediyor) ve Ethem Sayılır (D. 1950, Dörtdivan/Kadılar Mahallesi’nde ikamet etmekte. Emekli imam)’dan derlenmiştir.

⁷ Bu rivayet Cemal Uslu (D. 1945, Bolu-Tekkeköy’de ikamet etmekte ve bura doğumlu. Emekli inşaat işçisi) alınmıştır.

Sorarlar Ka'benün huddâmı ana
Neden bu pîrûn oldı meyli sana

Nedendür birbirinize mahabbet
Teşevvuk arz idersiz bu ne hikmet

Sinân Beg didi babamız bu kişi
Bunun vardur Hudâya lâyük işi

Didiler elli yıldan var ziyâde
Kılur biş vakti bu kişi burada

Haremde biz nice yıldur tururuz
Bu kişyi buracıkda görürüz

Bilün Ümmî Kemâli nice erdür
Nice şâhân-ı dehre tâc-ı serdür

Kılurmuş Ka'bede biş vakt namâzı
Velîler içre bulmuş imtiyâzı

Ricâlu'llâha bu hâll çok degildir
Ki bunlarda vilâyet yok degildir

Bir anda devr iderler bu cihânı
Revâdur itseler tayy-i mekânı (Sarıçiçek, 2016: 318)

2. 2. 4. Kâbe'den Getirilen Taşlar

Halk arasında anlatıldığına göre Ümmî Kemâl vefatına yakın kendi türbesini yapmak istemiş. Namazlarını Kâbe'de kıldığı inancına bağlı olarak bu türbenin taşlarını Kâbe'den koltuğunun altında, tıpkı ekmek getirir gibi getirdiğine inanılmaktadır. Getirdiği bu taşları Tekkeköy'de bulunan Pamuklu Çayırı denen bir mevkiye bırakan Ümmî Kemâl, bunları bugün türbenin bulunduğu bahçeye getirdikten sonra türbenin yapımına başlamış. Vefatından sonra da türbesine gömülmüştür. Köyden Ümmî Kemâl'in velâyetine inanmayan, onun büyüklüğüne kanaat getirmeyen biri halkın bu türbeye akın akın geldiğini, adak adadığını, dilek dilediğini görünce kapısının önüne kocaman bir taş koymuş. Adamın başına daha sonra birçok sıkıntı gelmiş. Kötü rüyalar görmeye başlamış. Ümmî Kemâl "Benim kapımı aç!" diye bu adamı rüyasında hiç rahat bırakmamış. Adam nihayet taşı oradan kaldırmak zorunda kalmış. Sonra halk buraya daha fazla gelir olmuş. Halk arasında hâlen türbeye gelenlerin dileklerinin kabul olunacağına inanılmaktadır.⁸

⁸ Bu bilgiler Dörtdivan'ın Kadılar Mahallesinde ikamet etmekte olan ev hanımı Fatıma Özer'den alınmıştır.

2. 3. Ümmî Kemâl'le İlgili Ritüeller ve Etkinlikler

2. 3. 1. Ümmî Kemâl Türbesini Ziyâretler

Bugün Ümmî Kemâl'in türbesi hâlâ ziyaretgâhtır ve insanlar zaman zaman buraya adaklarını adamak, dileklerini sunmak üzere gelirler. Onun türbesini ziyaret bahsine menkıbesinde de dikkat çekilmektedir. Burada “Üçüncü Makâle”de, “Ehlu'llâh-ı ‘âli-mikdârun dâyimâ mezâr-ı şerîfleri erbâb-ı kemâlün mezârı ve derde düşenler tîmârı ol kabirde bulup evlâd-ı kirâmları fütâde vü zâr olan dervîşân-ı bî-mikdârun kalblerin şâd u handân ve medâr-ı maksûdları her ân hâsıl olduğu beyânındadır.” denilerek bu konu anlatılmaktadır. Menâkıbdaki şu beyitler bu bakımdan dikkat çekmektedir:

Fütâde-hâl olanun destgîri
Olup ayakda komasa fakiri

Yolunuz böyle bir ‘âli merâtip
Dil u cândan olası tâ ki tâlip

Yüzünü gözünü sür merkadine
Bu onmaduk başun ur merkadine

Ululığına iz‘ân idegör
Kapusına hemân turma gidegör

Ola kim derde dermân ire andan
Kerem ıssı ı sultân-ı cihândan (Sarıççek, 2016: 326-327)

Menâkıbda Ümmî Kemâl ziyaretlerine önemli satırlar ayıran Dervîş Ahmed bu ziyaretlerin insanlar üzerindeki tesirini şöyle ifade etmektedir:

Varan her haste bulur anda sıhhat
Tabîb-i âhere varmak ne zahmet

Varan dertlü bulur anda şifâyı
Bilürler kim odur dârü’ş-şifâyı

Ogul kız isteyenler varur anda
Sürüp yüzün yire yalvarur anda

Dahi ol kişi tururken orada
Biter hâceti irer murâda (Sarıççek, 2016: 332)

Muhtemelen bu ziyaretler Ümmî Kemâl'in vefat ettiği 15. Asır'dan beri devam etmektedir. Günümüzde her yıl temmuz ayının ilk cuma günü burada Tekkeköylüler geniş kalabalıklar hâlinde toplanırlar. Köyden göçüp de başka şehirlere yerleşenler köyelerine dönerler. Uzak yakın yerlerden buraya ziyaretçi akını olur.

Türbede yer alan sakal-ı şerif ziyaret edilir. Yemekler yenir, ibadetler ve dualar edilir. Köy halkı bu toplantıya katılmayı bir vecibe sayar. Yoksa yılın geri kalanında işlerinin yolunda gitmeyeceğine inanırlar.⁹ Bu toplantıların uzun zamandan beri sürdüğü, hatta daha önceleri yılın Recep ayına denk gelen günlerinde de yapıldığı Derviş Ahmed'in kaleme aldığı menkıbede "Husûsâ kim Receb ayında el'ân / Varurmuş anda nice bin müselmân" beytiyle anlatılmaktadır. Derviş Ahmed, şu beyitleriyle de burada düzenlenen toplantıları dile getirmektedir:

Yigirmi binden artukdur varanlar
Başın açup Hudâya yalvaranlar

Gelür etrâfdan âdem be-gâyet
Kim olmaz haddine hergiz nihâyet

'Azizün türbesi üzre giderler
Bu namâzdan şevkle tevhîd iderler (Sarıçiçek, 2016: 343)

2.3.2. Çocuklar Etrafında Gelişen İnanış ve Uygulamalar

Ümmî Kemâl hakkında Dörtdivan ve Tekkeköy yöresinde çocuklarla ilgili bazı anlatılar vardır. Buna göre çocuk sahibi olmak için Ümmî Kemâl'in türbesine adak adandığını görmekteyiz. Bir nakle göre çocuğu olmayanlardan biri buraya bir koyun adanmış. Adağını yerine getirdikten bir süre sonra çocuğu olmuştur: Bunu nakleden Dilek Öztürk şöyle bir olay nakletmektedir: "Bizim köyde yaşayan bir teyzeden dinlediğimize göre bu teyze bir gün Gerede'de düzenlenen panayıra gelmiş. Bir mısır satıcısından mısır alırken konuşması satıcının dikkatini çekmiş. 'Teyze nerelisin?' deyince teyze 'Ümmî Kemâl'denim.' diye cevap vermiş. Bunun üzerine satıcı 'Teyze bana da Ümmî Kemâl vesile olmuş. Annemin çocukları doğar doğar ölmüş. En sonunda annem bir adak adanmış. Ben kalmışım.' diye cevap vermiş."¹⁰

2.3.3. Askere Gidenlere Dâir Bir İnanış

Tekkeköy'de askere giden delikanlıların cüzdanına türbenin önünden üç adet küçük, boncuk büyüklüğünde taş alıp konması adeti vardır. Bu taşların adedinin yedi olduğu da nakledilir. Bu taşlar bir beze veya torbaya sokulur ve askerin cebine konur. Halk bunun gençleri koruyacağına inanmaktadır. Gençler, bu taşları askerden gelinceye kadar cüzdanlarından çıkarmazlar. Bu sayede askere giden delikanlıların köylerine sağ sağılim döneceklerine inanılır. Köyden, bu zamana kadar hiç şehit verilmeyişi de buna bağlanmaktadır. Yine köyde herhangi bir felaket zuhura gelmemesi, depremlere rağmen binaların sapsağlam kalması Ümmî Kemâl'e bağlanmaktadır. Halk bunu "O kadar deprem oldu, bir dalımızı düşürmedi!" diye be-

⁹ Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemal Uslu (d. 1945) ve Kemâl Erdemir (d. 1946)'dan derlenmiştir.

¹⁰ Bu bilgiler Dilek Öztürk'tan (Gerede Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde görevli. Gerede'de ikamet ediyor.) alınmıştır.

yan etmektedir.¹¹ Tekkeköyü'nde ismini, yaşını tespit edemediğimiz bir yaşlıca teyze Ümmî Kemâl'e olan bağlılıklarını "Ganahat (kanaat) getirünce nereye gitsen, nereye elini atsan Cenâb-ı Allah yolumuzu hep açık eder." şeklinde ifade etmiştir. Tekkeköylülerin Ümmî Kemâl'e bağlılıklarının çok fazla olduğu görülür. Özellikle yaşlılarda bunun böyle olduğunu ifade edebiliriz. Tekkeköylülere "Nere-lisin?" diye sorulduğunda "Ümmî Kemâl'denim!" diyenlere şahit olduğumuzu burada belirtelim.

2. 3. 4. Hacı Adaylarının Ümmî Kemâl Ziyareti

Yörede anlatılan bir diğer Ümmî Kemâl menakıbı şöyledir: Yöre halkı (Bolu, Dörtdivan, Gerede havalisi) çok önceden hacca gitmeden önce Ümmî Kemâl'in türbesini ziyaret edermiş. Ziyaretten sonra kişi türbeden çıkarken eğer biri onu arkadan, eteğinden çekiyormuş gibi oluyorsa o kişinin hacca gidip dönmeceğine, orada vefat edeceğine inanılmış. Bu rivayeti nakleden Süleyman Ören büyük dedelerinden birinin hac öncesi Ümmî Kemâl'i ziyaret ettiğini söyler. Buna göre dedesi türbeden çıkarken üç kere eteğinin arkadan çekiştirildiğini hisseder. Artık üçüncüsünde aldırılmayıp dışarı çıkan adam eve gelip olup biteni anlatır. "Herhalde hacdan dönmek bize nasip olmayacak!" diye ev halkını uyarır. Gerçekten de hacdan geri gelemez, orada vefat eder.¹²

2. 3. 5. Türbeye ve Camiye Getirilen Hastalar

Ümmî Kemâl'in türbesi ve tekkesi uzun zamanlar psikolojik hastaların, akıl hastalarının, yaramazlıkları çok fazla olan çocukların, çocuğu olmayanların uğradığı ve şifa bulduğu bir yermiş. Yakın zamanlara kadar icra edilen uygulamalara göre türbeye getirilen hasta için önce dua edilir ve sonra hasta gece yarısı, yatsı namazından sonra orada kalacak şekilde camiye bırakılır ve zencire bağlanırmış. Genel olarak hastaların iyileştigiğine dair kuvvetli bir inanış vardır. Hatta köyde bununla ilgili anlatılar hâlen dilden dile dolaşmaktadır. Hasta eğer iyileşecekse birisi gelir, hastayı zincirlerinden kurtarırmış. Bu kişinin Ümmî Kemâl olduğu arasında rivayet edilmektedir. İyileşmeyecek olan hastalar ise üç dört saat orada kalırlar ve yakınları onları alıp götürürmüş.

Bu husustaki anlatılardan birisi şöyledir: Gerede'den bir kadın psikolojik veya zihinsel bir rahatsızlığı nedeniyle Tekkeköy'e gelmiş. Bu olayı bize nakleden Tekkeköy'de ikamet eden Kemâl Erdemir bunu bizzat yaşamış ve gelenler tekkeyi ona sormuşlar. Karısını camiye bağlayacağını söylemiş. O da camiye yatsıdan sonra girilebileceğini söylemiş. Kemâl Erdemir gelenleri misafir etmiş. Kadın yatsıdan sonra camiye bağlanmış. Kemâl Erdenir ocağa çay koymuş. Kendi ifadesine göre çayı bardağa koymadan kadın eve gelmiş. Eşi kendisine "Seni buraya kim getirdi?" diye sorunca kadın aksakallı bir dedenin getirdiğini beyan etmiş. Kadın bu aksakallı pirin kendisini caminin minaresine kadar çıkardığını, hatta minareye çakılmış bir çivi olduğunu beyan ile durumunu ve anlattıklarını ispatlamış.

¹¹ Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden ikisi de inşaat emeklisi Cemal Uslu (d. 1945) ve Kemâl Erdemir (d. 1946)'dan derlenmiştir.

¹² Bu bilgiler Gerede Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Müdür Yardımcısı Süleyman Ören (d. 1979-Gerede)'den alınmıştır.

Yine yaşlı bir adam köye gelmiş. Onun da zihinsel bir rahatsızlığı varmış. O adam da iyileşerek gitmiş. Yine vaktin birinde buraya tedavi için gelen adamın biri başını duvara vurmuş ve yaralanmış. Ondan beri bu uygulama kaldırılmıştır. Bu yasak 2005 yılı civarında devreye girmiştir.¹³

2. 3. 6. Ümmî Kemâl'e İsnad Edilen Ayvadibi Şifalı Suyu / Asa Suyu

Bolu/Dörtdivan'a bağlı Yağbaşlar Köyü, Mursallar Mahallesi'nde "Ayvadibi Şifalı Suyu" adı verilen bir suyun Ümmî Kemâl'in bir kerameti neticesinde akmaya başladığı söylenmektedir. Bu su, Dörtdivan'da Dedenin Suyu ve Asa Suyu olarak da bilinmektedir.

Rivayete göre Ümmî Kemâl, bir gün Yağbaşlar Köyü'nde, Mursallar Mahallesi'nden geçerken öğle namazı kılmak üzere su aramış. Fakat bulamamış. Bunun üzerine asasını burada yere batırmış ve buradan su çıkmaya başlamış. Burada zamanla suyla beraber özellikle cilt hastalıklarına iyi gelen bir çamur da ortaya çıkmış.

Halk bu suyun ve çamurun şifalı olduğuna inanır. İnsanlar bugün de buraya çocuklarını şifa için getiriyorlar. Bunun üzerine 2003 senesinde buraya kulübe benzeri yapı inşa edilmiştir. Suyun olduğu yerde iki çeşme de yer almaktadır. Bu kulübede bir de ısıtıcı yer almaktadır. İki çeşmenin birkaç metre ötesinde ise bir kamelyeye bu su için ayrı bir çeşme daha yapılmıştır. Halk, buraya huysuz çocuklarını getirir ve gelenler bu suda yıkanır. Böylece çocukların daha sakin olacağına inanırlar.

Bu suyla ilgili bir başka rivayet şöyledir: Dedenin biri Yağbaşlar Köyü'ne gitmiş. Onu buradan taşıyarak kovalamışlar. Dede Mursallar Mahallesi'ne gelmiş. Orada çok yorulmuş. Tam ölecekti ki, elindeki asayı yere vurmuş. Yerden su fıskırmış. Burası daha sonra Ayvadibi Şifalı suyu olarak meşgul olmuş.¹⁴

SONUÇ

Ümmî Kemâl, 15. Yüzyıl'da Anadolu'da yaşamıştır. Menkıbelerinden ve türbesiyle ilgili bazı hususlardan onun sadece Bolu ve çevresinde değil Türkiye'nin muhtelif yerlerinde de çok sevildiği anlaşılmaktadır. Anadolu'da kendi adına türbeler bulunmaktadır. Bunların en bilineni Bolu ve Niğde'dedir. Yaptığımız alan araştırmasında Ümmî Kemâl'in Bolu civarında yaşadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Onunla ilgili mevki isimleri ve menkıbeler buna en azından işaret etmektedir.

Ümmî Kemâl, Bolu'da iyiden iyiye menkıbelere gömülmüş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bolu Tekkeköy'de, Gerede ve Dörtdivan ilçelerinde kendisinden büyük bir sevgiyle söz edildiğini, menkıbelerinin buralarda hâlen yaşadığını söyleyebiliriz. Bunlar onun hayatıyla ilgili bizi en azından bazı yorumlara ve düşüncelere sevk edecek niteliktedir. Biz bundan sonra onunla ilgili yapılacak bir çalışmada ve Ümmî Kemâl'in hayatını ve menkıbelerini değerlendirmede bunların da göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz.

¹³ Bu bilgiler 05.01.2020 tarihinde Bolu-Tekkeköy'de, yine burada ikamet eden inşaat emeklisi Kemâl Erdemir (d. 1946)'den derlenmiştir.

¹⁴ Bu bilgiler Dörtdivan'ın Kadılar Mahallesi'nde ikamet etmekte olan ev hanımı Fatıma Özer'den alınmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasının sebeplerinden biri Ümmî Kemâl'in Bolu'da halk arasında yaygın olarak anlatılan menkıbevî hayatıdır. Bu araştırmanın sonuçlarını burada kısaca kaydetmek istiyoruz.

Ümmî Kemâl'in menkıbeleri ve onunla ilgili mevki isimleri bugün iyiden iyiye rivayetlere bürülü bir hâlde Bolu çevresinde yaşamaktadır. Tarihî kimliği hakkında Bolu/Tekkeköy ve çevresinde yaptığımız araştırmalarda net bir bilgiye ulaşamadık. Ancak menkıbe çeşnisinde birçok anlatıyla karşılaştık. Bunların hemen hepsine bu çalışmada yer verilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarından birisine göre Ümmî Kemâl ve silsilesinden gelenler Bolu ve çevresinde oldukça etkili olmuşlardır. Tekke geleneği ve tasavvufî düşünce bu çevrede onlar sayesinde hem de asırlar boyunca yoğun bir biçimde yaşanmıştır. Özellikle Bolu merkez ve Dörtdivan arasında kalan bölgede bunun izlerini takip etmemiz mümkündür. Ancak bunlar birtakım ritüeller ve etkinlikler çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır.

Bugün Tekkeköy, mutasavvıfın hayatı ve tesirleriyle ilgili en net bilgilere ulaşabildiğimiz yer durumundadır. Köyün isminden de anlaşıldığı kadarıyla burada bir tekke asırlarca faaliyette bulunmuş, bu tekkeye vakıflar bağlanmıştır. Osmanlı döneminde buradaki tekkenin korunduğu ve faaliyetlerini uzun zaman sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Eski yapılar topluluğundan bugün sadece türbe ve 1895 senesinde yapılmış bir şadırvan kitabesi kalmıştır. Cami ve şadırvan sonraki zamanlarda yeniden yapılmıştır. Ayrıca Ümmî Kemâl'in menkıbelerinde kendisine sıkça tesadüf ettiğimiz askere ait olduğu söylenen mezarın üzerine de bir türbe yapılmıştır. Bu yapılar topluluğu köylülerin gayretiyle ve devlet desteğiyle ortaya çıkarılmıştır.

Ümmî Kemâl'le ilgili menkıbelerde onun kerâmetlerine özellikle atıfta bulunulduğunu görmekteyiz. Kanaatimizce halk arasında bunların yaşatılmasına yönelik bir duygu ve düşünce dünyası asırlardan beri bu anlatıları beslemiştir. Söz gelimi Kabe'de kılınan namazlar ve buradan getirildiği söylenen taşlar bunlar arasında sayılabilir. Bunun yanı sıra türbe, Ayvadibi Şifalı Suyu zamanla bazı ritüellerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlar büyük ölçüde günümüzde de yaşamaktadır. Sonuç olarak çoğu ilk defa bu yazıda değerlendirilen rivayetlerin, nakillerin ve yer isimlerinin kaynağının Ümmî Kemâl biyografisine ve onun tarihî kimliğine katkılarda bulunacağını düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

AKTAN, Bilal (2006). "Kemâl Ümmî'nin Vefât Risâlesi ve Dil Özellikleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, s. 95-107.

BALBABA, Sefa (2009). *Kemâl Ümmî Divanı Tenkitli Metin İndkes*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

BAYAT, Fuzuli (2020). *Türk Dünyasının Velâyet Sahibi Bilgesi Korkut Ata*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tâhir (2000). Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi, Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, s. I/152-153.

CANIM, Rıdvan (2000). Latîfi-Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, AKM Yayınları, Ankara.

EKİNCİ, Ramazan (2017) (Haz.), Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Ayvansarâyî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e-kitap), Ankara.

GÜZEL, Abdurrahman (2015). Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yay., 7. Baskı, Ankara.

İSEN, Mustafa (1994). Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Ankara 1994.

KARAHAN, Abdülkadir (1954), İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Fuat (2006). Divan Edebiyatı Antolojisi, Haz.: Ahmet Mermer, Akçağ Yayınları, Ankara.

SARIÇİÇEK, Ramazan (1997), Kemâl Ümmî Hayatı, Sanatı ve Dîvânı, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya.

SARIÇİÇEK, Ramazan (2016). "Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 17, İstanbul, s. 283-348.

SAY, Yağmur (2010). Şucâ'eddin Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara.

SESSİZ, Emre (2014). Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Cemal Aksu, İstanbul.

ÜNVER, İsmail (1987), "Kemâl-i Ümmî", Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu 2-4 Mayıs 1986, Bolu, s. 21-28.

ÜNVER, İsmail (2002). "Kemâl Ümmî", Maddesi, TDVİA, C. 25, s. 229-230

YANPINAR, Ahmet (1993). Kemâl Ümmî Divanında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tespiti, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

YAVUZER, Hayati (1997). Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

YAVUZER, Hayati (1998). "Kemâl Ümmî'nin Kırk Armaan Mesnevisi", Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu, Bolu.

YAVUZER, Hayati (2008), Kemâl Ümmî Dîvânı, BAMER Yayınları, Bolu.

YAVUZER, Hayati (2013). Bolu Erenlerinden Kemâl Ümmî, Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Dursun (1991), Kemâl Ümmî Divanı (Metin İndeks), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.